

BOSHLANG`ICH SINFLARDA SINFDAN TASHQARI O`QISH DARSLARINI TASHKIL ETISH

Saidova Farangiz Bozor qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika institute Boshlang`ich ta`lim yo`nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang`ich sinflarda sinfdan tashqari o`qish darslarini tashkil etish, maqsad va vazifalari, sinfdan tashqari o`qish bosqichlari haqida fikr yuritiladi.

**Kalit so`zlar:** boshlang`ich ta`lim, sinfdan tashqari o`qish, metod va usullar, badiiy adabiyot, sinfdan tashqari o`qish bosqichlari.

O`quvchining ma`naviy dunyosini boyitishda shubhasiz badiiy adabiyotning ahamiyatini hech narsa bilan tenglab bo`lmaydi. Ayniqsa sinfdan tashqari o`qish darslarida sinfda o`qish darslarida o`rganilgan mavzularga turdosh mavzularni, badiiy asarlarni o`rganish, o`quvchilarni mustaqil faoliyatga yo`llashi shubhasizdir. Sinfdan tashqari o`qish darslarini to`g`ri uyushtirishning o`zi alohida ta`limiy-didaktik muammo hisoblanadi. Boshlang`ich sinflarda o`qish darslari ta`limiy-didaktik masala sifatida professorlar: K.Qosimova, A.G`ulomov, S.Matchonov, shuningdek, dotsentlar, Barno Ma`qulova kabi olimlar tomonidan ma`lum darajada ishlangandir. Bu borada V.Svetlovskaya, O.Jalilliy kabi metodistlarning ham xizmatlarini alohida ta`kidlash joizdir. Ulardan Hikmatulla Abdullayev “1-sinflarda sinfdan tashqari o`qish”, Barno Ma`qulova esa “Boshlang`ich sinflarda sinfdan tashqari o`qish metodikasi” [4;11] mavzusida nomzodlik dissertatsiyalarini yoqlashgan. B. Ma`qulova bilan T.Adashboyevlarning “Kitobim-oftobim”[6;24](1-sinflar uchun sinfdan tashqari o`qish uchun o`quv qo`llanmasi), B.Ma`qulova bilan S.Matchonovning “Kitobim-oftobim”[6;24] (2-sinflar uchun darsdan tashqari o`qish uchun o`quv qo`llanmasi) , B.Ma`qulova, E.Abduvoitovlarning “Kitobim-oftobim”[6;24](3- sinflar uchun sinfdan tashqari o`qish uchun o`quv qo`llanmasi) kabi asarlar boshlang`ich sinf o`qituvchilarining ish faoliyatlarida asosiy manbalardan biri vazifasini bajaradi.

Boshlang`ich sinflarda sinfdan tashqari o`qish mashg`ulotlari orqali o`quvchilarni nafaqat badiiy asarlar bilan yaqindan tanishtirish, lug`atini boyitish mumkin, balki ularda mustaqil ishlash, badiiy asarni baholash, adabiy qahramonlarning xatti-harakatlariga to`g`ri munosabat bildirish, asar voqealari o`rtasidagi sababiy bog`lanishlar mazmunini anglash ko`nikma va malakalari shakllanadi. Natijada dastur bo`yicha o`quvchilar tomonidan egallanishi zarur bo`lgan bilimlar, ko`nikma va malakalar o`zlashtiriladi. Sinfdan tashqari o`qish darslarida xorijiy yozuvchilar asarlarini ham o`rganish, boshlang`ich sinf o`qituvchilari hamda boshlang`ich sinflarda o`qish metodikasi bilan shug`ullanuvchi ilmiy tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb vazifalardandir. Aka-uka Grimmlar, Hans Kristian Andersen, Jonatan Svift, Sharl Perro, Aleksandr Pushkin, Abulqosim Firdavsiy, Lev Tolstoy kabi xorijiy xalqlar adabiyoti vakillarining asarlari misolida sinfdan tashqari o`qish mashg`ulotlarida mustaqil tarzda xorijiy xalq adabiyotini o`rganish o`quvchilarni dunyo xalqlarining turmush tarzi, ma`naviy olami, ruhiyati bilan chuqur tanishtirishga xizmat qiladi.

Shunisi diqqatga sazovorki, boshlang`ich sinflarning o`qish dasturlarida hamda o`qish kitoblarida xorijiy xalqlar adabiyotini o`rganishga juda kam o`rin ajratilgan. 4- sinf o`qish kitobi bundan mustasno. Chunki mazkur darslikda maxsus “Jahon bolalar adabiyoti” bobining berilishi, mazkur bobda F.Erding, Aka-uka Grimmlar, J.Svift, A.S.Pushkin hamda Abulqosim Firdavsiy, Abdurahmon Jomiy kabi qardosh xalqlar adabiyoti namunalari o`rganilishi alohida e`tiborga loyiqdir.

Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus sinfdan tashqari o`qish darslari tashkil etilgan. Bunday darslar 1-2-sinfda haftada 1 marta, 3-4-sinfda 2 haftada 1 marta o`tkazilib kelindi. Hozirgi dasturga ko`ra, bunday darslar 1-4-sinflarda 2 haftada bir marta o`tkaziladi. Savod o`rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17-20 daqiqasi ajratiladi.

Sinfdan tashqari o`qish mashg`ulotlari uchun haftadagi oxirgi o`qish darsining 20 daqiqasi ajratiladi va keyingi bosqichlarda ikki haftada bir marta o`tkaziladi. Bunda o`qish uchun ajratilgan soatlardan foydalaniladi. Badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o`qib borilsagina, o`quvchilarning dunyoqarashini kengaytirishga, shakllantirishga xizmat qiladi. Bunda o`qilgan asarlar yuzasidan suhbatlar o`tkazish, “Kitob haftaligi” tashkil etish, asarlar asosida kichik insholar yozishni mashq qilish yaxshi samara beradi. Bolalarda ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg`otish, ularning bog`lanishli nutqini o`stirish, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish sinfdan tashqari o`qish darslarining ham tub mohiyatini tashkil etadi.[5;67]

Sinfdan tashqari o`qish darslarining muhim vazifalaridan biri mustaqil o`qish malakalarini tarbiyalash hisoblanadi. Buning uchun mustaqil bajarish uchun topshiriqlar berish, qiziqarli mashq turlaridan foydalanish, eng yaxshi insholarni, taqrizlarni, yozuvchi haqida to`plangan ma`lumotlarni o`qitish, “Tez aytish”, “Topishmoqlar topish”, “Ifodali o`qish”, “Maqollar aytish musobaqasi”, “Ertak to`qish”, “Bilimdonlar anjumani”[5;94] kabi ko`rik-tanlovlar tashkil qilish, muayyan mavzular bo`yicha savol-javoblar uyushtirish, o`yin tarzidagi ish turlaridan foydalanish zarur.

Sinfdan tashqari o`qish darslari o`quvchilarda mustaqil kitob tanlash va o`qish malakalarini shakllantiradi. Mustaqil o`qish malakasini shakllantirish 3bosqichga bo`linadi[1;6]:

1. Tayyorlov bosqichi. Bu 1-sinfning savod o`rgatish davriga to`g`ri keladi. Unga darsning bir qismi – 17-20 daqiqasi ajratilgani uchun “Sinfdan tashqari o`qish ma`lumoti” deb yuritiladi. Uning o`ziga xos xususiyatlari shundaki, o`qituvchi asarni o`zi tanlaydi, asarning kichik hajmda bo`lishiga va boshqa kitob tanlash tamoyillariga e`tibor beradi. Asarni o`qituvchining o`zi o`qib beradi. O`quvchilar asarni eshitishga, eshitganlarini idrok etishga, ularga soddagina baho berishga, asar mazmuni bilan sarlavhasining mosligini aniqlashga, asar mazmunini hikoya qilib berishga o`rgatiladi. Bu bosqichda o`quvchilar o`qish gigiyenasi va kitobga qanday munosabatda bo`lish bilan tanishadilar.

2. Boshlang`ich bosqich. Bu 1-sinfning 2-yarim yilligiga to`g`ri keladi. Bu bosqichda haftada 1 marta 45 daqiqalik dars uyushtiriladi. Asarni o`qishdan oldin o`quvchilar asar nomi va uning muallifi bilan tanishadilar, rasmlarini tomosha qiladilar, daftarlariga u haqida soddagina qilib muallif va asar nomini yozadilar. Asar elementar tarzda tahlil qilinadi. Tanlangan asar (kitob) yaxshi o`qiydigan o`quvchiga

maxsus tayyorgarlikdan so`ng o`qitiladi. Asarning oson o`qiladigan o`rinlarini bo`sh o`qiydigan o`quvchilarga o`qitish ham mumkin. Bu ularda o`qishga qiziqish uyg`otadi. Bu bosqichda o`quvchilar har xil tezlikda bo`g`inlab o`qiydilar. Shuning uchun o`qituvchi bu jarayonda har bir o`quvchiga individual yondashishi, kichik kitobxonni kitobni mustaqil o`qishga o`rgata borishi lozim.

3. Asosiy bosqich. Bu bosqich 2-4-sinflarga to`g`ri keladi. Bu davrda o`quvchilarning o`qish malakalarni mustahkamlanadi. Bunda o`quvchilarning sinfdan tashqari o`qiganlari baholanadi. Baholashda dastur talablariga asoslaniladi: o`qigan kitoblarining sifat o`zlashtirishiga, miqdoriga, o`qigan kitobiga munosabat bildira olishiga e`tibor beriladi. Bunda o`quvchilar muayyan mavzuga doir bir necha asarlarni o`qib keladilar, ularning ayrim o`rinlarini ifodali o`qib beradilar, o`qigan asarlarini o`zaro taqqoslaydilar.

Sinfdan tashqari o`qish uchun kitob tanlashda quyidagi tamoyillarga amal qilinadi:

- Kitob tanlashda tarbiyaviy maqsad ko`zda tutiladi. Bunda o`quvchilarga vatanimiz o`tmishi, mustaqillik uchun kurash, xalq qahramonlari, xalq turmushi haqidagi, oilada, maktabda va jamoat joylarida o`zaro munosabatlarda yuzaga keladigan axloqiy muammolar haqidagi, tabiat va uni asrab-avaylash haqidagi kitoblar tavsiya etiladi.

- Kitob tanlashda asarlar janri va mavzusining xilma-xilligi e`tiborga olinadi. Boshlang`ich sinflarda o`quvchilar, asosan, hikoyalar, ertaklar, she`rlar, topishmoqlar, maqollarni o`qishga qiziqqanlari uchun shu janrdagi asarlar tanlansa, maqsadga muvofiq bo`ladi.

- Kitobning o`quvchilar yoshi va saviyasiga mosligi hisobga olinadi. 1- sinfda kichik hikoya va ertaklarni o`qish tavsiya etilsa, 2-4-sinflarda mavzular doirasi kengaytirilib, kundalik turmushda ro`y berayotgan turli voqealar tasvirlangan asarlar, gazeta va jurnallardagi kichik hajmli xabarlarni o`qish ham tavsiya etilishi mumkin.

- Kitob tanlashda o`quvchilarning shaxsiy qiziqishi va mustaqil o`qishi hisobga olinadi. Bunda o`quvchilar o`ziga qiziqarli bo`lgan o`zbek va chet el bolalar adabiyoti yozuvchilarining asarlarini o`zi tanlashi muhim ahamiyatga ega.

- Kitob tanlashda mavsumiy tamoyilga amal qilinadi. Umuman olganda, kitobni to`g`ri tanlash sinfdan tashqari o`qish muvaffaqiyatini ta`minlashning muhim shartidir.

- Kitob tanlashda sinfda o`qish darslari mavzusi bilan mazmunan bog`lanishi.

- Sinf dantashqari o`qish uchun o`zbek bolalar yozuvchilari, qardosh xalqlar yozuvchilar, chet el bolalar yozuvchilari asarlari, shuningdek, bolalarbop mumtoz adabiyot namunalaridan tanlash tavsiya etiladi.[5;76]

Maktab o`quvchini o`qish malakasi bilan qurollantirish bilan bir qatorda kitobni mustaqil o`qiy oladigan, uni tushunadigan, ma`lum bir mavzuga oid kitoblarni tanlay oladigan, gazeta va jurnallarni ham mustaqil o`qiydigan faol kitobxonni tarbiyalaydi. Shu jihatdan sinfdan tashqari o`qish tarbiyaning asosiy quroli sifatida xizmat qiladi, ko`p narsani bilishga havasni orttiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. O`zbek maktablarida ona tili o`qitish kontsepsiyasi. –T.: O`zPFITI,1993.– 21b.
2. Boshlang`ich ta`lim kontsepsiyasi.//Boshlang`ich ta`lim. 1998. №6.12- 18- b.
3. Yo`ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. –T.: Fan, 2008. –160b.
4. Mamatova. G Boshlang`ich sinf o`quvchilarida adabiy tushunchalarni shakllantirish metodikasi.–T.: Istiqlol, 2010. –55 b.
5. Matjonov S. Maktabda adabiyotdan mustaqil ishlar. –T.:O`qituvchi, 1996. –108b.
6. Matchonov S., G`ulomova X., Suyunov M., Boqiyeva H. Boshlag`ich sinflarda o`qish darslarini pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish.–T.: Yangiyo`l poligraf servis, 2008. –224 b.
7. Matchonov S. va b. O`qish kitobi (4-sinf uchun darslik) -T.: Yangiyo`l poligraf servis, 2020. – 266 b.